

УДК 37.018.32:316.454.52

Чайкіна Н.О.,

*PhD., к.психол.н., доцент кафедри психології**Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка, nataliyachaikina@gmail.com**Україна, м. Полтава*

КОМУНІКАТИВНИЙ ЗАХИСТ ЯК ОСОБЛИВА АДАПТИВНА СТРАТЕГІЯ ВИХОВАНЦІВ ІНТЕРНАТУ

У статті аналізується сутність психологічного захисту як особливої адаптивної стратегії міжособистісної взаємодії вихованців інтернату. Розглядаються особливості комунікативної поведінки і вибору різних комунікативних стратегій психологічного захисту вихованців інтернату. Зазначено, що соціально-психологічна адаптованість підлітків-вихованців інтернату особливо залежить від обраних стратегій у міжособистісній взаємодії та від рівня сформованості комунікативних навичок.

Представлені результати дослідження домінуючих стратегій психологічного захисту підлітків, що проживають у закладах інтернатного типу. Проаналізовані переважуючи адаптивні стратегії комунікативного захисту в спілкуванні підлітків через дослідження таких компонентів: особистісної і соціально-психологічної проєкції, загальний рівень адаптованості і адаптивні можливості особистості; стратегії поведінки в групі і комунікативні можливості для їх реалізації.

Акцентовується увага, що кінцевою метою комунікативного захисту вихованців інтернату є зниження рівня негативного емоційного напруження, використання засобів, що спрямовані на усунення несприятливої для власного «Я» інформації, для збереження відчуття несуперечливості і доречності власної поведінки та позитивної оцінки з боку оточення.

Підкреслюється, що адаптивна стратегія комунікативного захисту серед підлітків інтернату реалізується через план досягнення комунікативної мети: мотиваційної, змістовної і процесуальної компоненти адаптивних стратегій.

Ключові слова: *вихованці інтернату, спілкування, міжособистісна взаємодія, емоційні переживання, адаптивні стратегії, комунікативний захист, тенденції поведінки.*

Постановка проблеми. В умовах сьогодення все більш актуальним стає аналіз міжособистісної взаємодії через обрані стратегії їх реалізації, що відображаються у продуктивній комунікативній поведінці, істотно знижуючи рівень конфліктності в процесі спілкування і підвищуючи рівень адаптації в сучасних умовах життєдіяльності. Дуже часто в якості провідної комунікативної стратегії підліток вибирає стратегію психологічного захисту. Т.В. Тулупьєва [4] підкреслює, що психологічний захист поєднує в собі дихотомію користь-школа: він усуває або послаблює напруження від негативних емоційних переживань, але не вирішує самої проблеми, а часто ще й ускладнює її. Тобто, найголовнішим в дії психологічного захисту є зниження суб'єктивної значущості травмуючого факту. Психологічний захист – це зазвичай неусвідомлюваний процес усунення або послаблення психікою людини негативних, травмуючих або неприйнятних емоційних переживань. Таким чином, доцільно розглядати психологічний захист, як крайній засіб збереження суб'єктом душевної рівноваги, тому що відбувається процес утримання тяжких, болючих думок на відстані від свідомості. В цьому ракурсі можемо спостерігати протиріччя між усвідомленням людиною того, що в її житті відбулося ганебного, принизливого і її підсвідомим бажанням «заперечити» те, що сталося, або хоча б висвітлити всі події в більш сприятливому для себе світі. Знання особливостей комунікативної поведінки і вибір оптимальних адаптивних стратегій її реалізації допоможе діагностувати труднощі в міжособистісному спілкуванні і продуктивно організувати процес міжособистісної взаємодії серед підлітків.

Аналіз останніх джерел і публікацій. Проблема психологічного захисту розглядається у працях багатьох зарубіжних учених, зокрема К. Абрахама, А. Бандури, Д. Доларда, Е. Еріксона, Г. Келлі, М. Кляйн, А. Маслоу, Н. Міллера, Т. Парсона, К. Роджерса, А. Фрейд, Е. Фромма та інших, які розглядали його змістовну складову. Серед вітчизняних дослідників потрібно відзначити роботи таких науковців, як Р.М. Грановська, А.А. Налчаджян, М.М. Обозов, В.І. Собкін, В.В. Столін, Д.С. Титаренко, Т.І. Яценко та ін.

У психолого-педагогічній літературі проблема адаптації вивчалась на різних рівнях – від розкриття змісту поняття (Ю. Александровський, Ф. Березін, В. Казначеев), до виявлення особливостей її прояву в різних видах діяльності (В. Мерлін, В. Рождественський, В. Суворова) та чинників, які детермінують цей процес в тих чи інших умовах (О. Мороз, М. Раттер, Н. Чайкіна та ін.). Методично проблема адаптації поступово розкривалася у розробках таких вітчизняних психологів, як О.Ю. Голомшток, Ф.М. Гоноволін, О.Г. Мороз, Д.Ф. Ніколенко, Н.А. Побірченко, В.В. Синявський, В.О. Сластьонін, Б.О. Федоришин, Н.О. Чайкіна та ін.

Комунікативні конфлікти в підлітковому середовищі досліджували Л.І. Божович, С. Гайдабура, М. Кідалова, Д. Парнов, Т. Скутіна та ін.; труднощі у спілкуванні батьків та дітей – О. Орешенкова та О. Смірнова; шляхи порозуміння у конфліктах – В. Дудка, Л. Карамушка, І. Кут, Л. Самохвалова, М. Степенко, О. Рощина, І. Швидка, В. Яковлева та ін.; порушення у спілкуванні вихованців інтернату висвітлюються в дослідженнях як вітчизняних (М. Буянов, І. Залигін, Е. Рибінський та ін.),

так і зарубіжних (У. Боулбі, С. Броу, М. Раффер і ін.) учених.

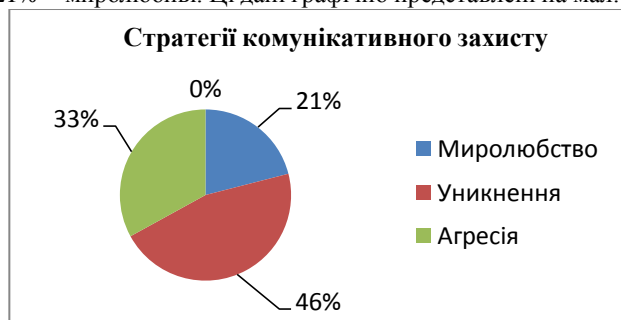
Мета роботи. Метою публікації є з'ясування сутності комунікативного захисту як особливої адаптаційної стратегії вихованців інтернату.

Виклад основного матеріалу. Підлітки по-різному реагують на свої внутрішні труднощі: придушують власні переживання, заперечуючи витoki їх виникнення, «забувають» про травматичні події, намагаючись перекрутити реальність, займаються самообманом або само виправданням та ін. Захисні механізми – це своєрідні адаптаційні стратегії, властивості і якості яких присвоює особистість у процесі соціалізації [5]. Вони ніби оберігають усвідомлення особистістю різного роду негативних емоційних переживань, перцепцій та внутрішньоособистісних конфліктів, сприяють збереженню психологічного гомеостазу, стабільності і протікають на несвідомому та підсвідомому рівнях [3]. Зважаючи на такі напрацювання, ми припускаємо, що соціально-психологічна адаптованість підлітків-вихованців інтернату особливо залежить від обраних комунікативних стратегій у міжособистісній взаємодії та від рівня сформованості комунікативних навичок.

Враховуючи все викладене вище, ми узяли за мету перевірку цих припущень на істинність в межах емпіричного дослідження, тим самим проаналізувавши переважуючи адаптивні стратегії комунікативного захисту в спілкуванні підлітків через дослідження компонентів: особистісної і соціально-психологічної проекції, загальний рівень адаптованості і адаптивні можливості особистості; стратегії поведінки в групі і комунікативні можливості для їх реалізації.

Емпіричною базою дослідження виступала вибірка, до якої увійшли 100 підлітків спеціалізованої школи-інтернату віком 12–14 років (65 дівчат та 35 хлопців), які пройшли психодіагностичне обстеження за допомогою такого методичного інструментарію: методика діагностики соціально-психологічної адаптації (за К. Роджерсом, Р. Даймонд); багаторівневий особистісний опитувальник «Адаптивність» (за О.Г. Маклаковою, С.В. Чермяніною); Методика «Q-сортування тенденцій поведінки у групі» (В. Стефансона); методика вивчення «Комунікативні та організаторські здібності» (за В.В. Синявським, Б.А. Федоришиним); методика «Оцінка рівня комунікабельності» (за В.Ф. Ряховським).

Дослідження стратегій комунікативного захисту показало, що 46% підлітків обирають стратегію уникнення, 33% – застосовують агресивні стратегії нападу і оборони, а 21% – миролюбиві. Ці дані графічно представлені на мал. 1.

Мал. 1. Стратегії комунікативного захисту у вихованців інтернату (№ 100, у %)

Стратегія уникнення, яка зустрічається у вихованців інтернату найчастіше (46%), характеризується прагненням не втручатися в конфлікт. При аналізі даної стратегії важливо враховувати два варіанти її прояву: а) коли предмет ускладненого спілкування не має суттєвого значення ні для одного із суб'єктів; б) коли предмет суперечки має суттєве значення для однієї чи обох сторін, проте об'єкти конфлікту сприймають його як такий, що не існує. У першому випадку стратегія уникнення повністю вичерпує ускладнену взаємодію, а в другому випадку конфлікт може мати рецидив.

Агресію, як стратегію психологічного захисту, використовують 33% підлітків, що виховуються в інтернатних закладах і вона виступає як певний тип поведінки, в якій підліток прагне домогтися задоволення своїх інтересів за рахунок інтересів іншого. Агресивний стиль спілкування характеризується тим, що підліток не враховує наслідки своїх комунікативних проєкцій, завдає образи іншим людям, висловлює презирство, сарказм, зневагу. Девіз такого спілкування: «Я виграв – ти програєш». Його можна розпізнати за атакуючим характером тверджень. Агресивна поведінка часто спричиняє ще більш агресивний характер спілкування. Підліток, який слідує цієї стратегії, впевнений, що вийти переможцем зі складної ситуації може тільки один учасник і перемога одного учасника неминує означати поразку другого. Така людина буде наполягати на своєму, щоб там не було, а позицію іншої людини не братиме до уваги.

Миролюбну стратегію психологічного захисту використовують тільки 21% досліджуваної групи підлітків. Їх можна охарактеризувати як людей, які толерантно виходять зі складної ситуації. Такі підлітки часто виявляють прагнення вислухати іншого, зрозуміти його точку зору, врахувати його інтереси і знайти в спірній ситуації рішення, яке влаштовує всі сторони. Такий підхід сприяє розвитку взаємної поваги, розуміння, довіри, і, тим самим, робить відносини більш міцними і стабільними. Якщо предмет спору важливий для обох учасників, то цей спосіб вирішення конфлікту можна сприймати як найбільш конструктивний. Відзначимо, що в багатьох ситуаціях знайти рішення, що влаштовує обидві сторони, може бути дуже важко, особливо якщо протилежна сторона не налаштована на співпрацю, і в цьому випадку процес вирішення конфлікту може бути тривалим і важким. Для більшості досліджуваних властива знижений рівень адаптованості до нових соціальних умов, що виражено у 56% підлітків, які входили у нашу вибірку. Вони характеризуються непристосованістю до нової сис-теми стосунків, відчувають труднощі під час взаємодії із оточуючими. Більшість з них не очікують позитивного ставлення від оточуючих. Відчуваючи невпевненість у собі та соціальну дезорієнтацію у нових для них соціальних умовах, такі підлітки побоюються встановлювати соціальні контакти, оскільки вважають, що оточуючі не приймуть їх у свою спільноту, не прагнуть з ними взаємодіяти. При цьому 28% досліджуваних мають середній рівень адаптованості, а 16% – високий. Їм притаманний емоційний комфорт, соціальна активність, задоволеність оточуючими та прийняття нових норм соціальної взаємодії.

Підлітки закладу інтернатного типу переважно характеризуються зниженим рівнем адаптаційних здібностей.

Їм складно адаптуватися до нових умов соціально-психологічної життєдіяльності. Вони відчувають труднощі під час необхідності контактувати з одногрупниками. Високий адаптаційний потенціал виражений у 28% досліджуваних, які легко адаптувалися до нових соціально-психологічних умов.

Для переважної більшості досліджуваних підлітків (57%) властивий низький рівень комунікативних умінь. Вони не прагнуть до спілкування з оточуючими, відчувають себе скуто у новій компанії, колективі. Такі підлітки надають перевагу проведенню часу наодинці, обмежують свої знайомства, відчувають труднощі у встановленні контактів з людьми і у виступах перед аудиторією. Вони погано орієнтуються у незнайомій ситуації, не відстоюють свою думку, важко переживають образи. У багатьох справах підлітки із низьким рівнем комунікативних умінь намагаються уникати прояву самостійних рішень та ініціативи.

Майже половина (47%) досліджуваних характеризуються низьким рівнем комунікабельності. Вони замкнуті, небалакучі, віддають перевагу самотності, мають вузьке коло соціальних контактів. Необхідність нових контактів викликає у них низку негативних переживань, що виводять їх з психологічної рівноваги. При цьому, такі підлітки знають про дану особливість свого характеру, проте не прагнуть застосувати ефективну комунікативну стратегію.

Порівняльний аналіз комунікативного захисту вихованців інтернату в залежності від обраних адаптивних стратегій показав, що більшість підлітків, які орієнтовані на залежність у спілкуванні (75%), характеризуються невмінням обирати адекватну адаптивну стратегію поведінки. Такі підлітки, по мазохиські проявляють залежність від оточуючих, занадто орієнтовані на їх думку чи правила взаємодії. Високий рівень адаптованості властивий лише 13% таких підлітків.

Натомість, підлітки, орієнтовані на незалежність у соціальних контактах, більше адаптовані, що зафіксовано у 48% досліджуваних такої підгрупи. Тобто, незалежні у соціальних контактах підлітки краще адаптуються в нових для них соціальних умовах, оскільки переважно орієнтуються на власні переконання, відчувають самодостатність, мають апробовану адаптивну стратегію в поведінці і не проявляють конформності у комунікаціях.

Для переважної більшості підлітків із високим рівнем комунікативних навичок (73%) властивий високий рівень адаптованості. Такі підлітки прагнуть взаємодіяти з оточуючими, шукати нові соціальні контакти, розширювати коло знайомств, серед яких поведуться відверто та розкуто, не соромляться відстоювати свою позицію і бути самим собою. У деяких з них комунікативні настанови базуються на зниженому рівні контролю у спілкуванні, відсутності надмірного дотримання самоконтролю, і як наслідку – психологічного дискомфорту від необхідності комунікувати з оточуючими людьми.

Натомість, досліджувані із низьким рівнем комунікативних навичок переважно мають низький рівень адаптованості, які властиві 61% підлітків цієї підгрупи. Такі досліджувані уникають міжособистісних контактів, намагаються дистанціюватися від оточуючих, оскільки вони надмірно контролюють свою поведінку у кому-

нікаціях, що не сприяє встановленню психологічного контакту з оточуючими та провокує збільшення дистанції між ними.

Дійсно, сучасним підліткам вихованцям інтернату властива знижений рівень соціально-психологічної адаптованості, що пов'язано з обраними комунікативними стратегіями міжособистісної взаємодії, рівнем комунікативних навичок та можливостей. Підлітки, які незалежні у стосунках, орієнтовані на відстоювання своїх інтересів, характеризуються вираженою комунікабельністю та розвиненими навичками комунікативної взаємодії більше адаптовані, обирають оптимальну адаптивну стратегію поведінки та характеризуються вираженим адаптаційним потенціалом.

Висновки. Комунікативні захисні механізми завжди включаються при труднощах у спілкуванні підлітка-вихованця інтернату з дорослими чи однолітками. Подолання внутрішньоособистісних протиріч безпосередньо пов'язане із перебудовою так званих «механізмів психологічного захисту». Кінцевою метою комунікативного захисту є зниження рівня негативного емоційного напруження, використання адаптивних стратегій поведінки, що спрямовані на усунення несприятливого для власного «Я» інформації, щоб зберегти відчуття несуперечливості і доречності власної поведінки та позитивної оцінки з боку оточення. Адаптивна стратегія комунікативного захисту серед підлітків інтернату реалізується через план досягнення комунікативної мети: мотиваційної (чи досягається мета під час спілкування одним суб'єктом чи обома), змістовної (комунікативні установки – гуманістичні або маніпулятивні) і процесуальної (характер конструювання спілкування – певне співвідношення між діалогом і монологом) компоненти.

Для розуміння причин виникнення описаних особливостей поведінки у вихованців школи-інтернату недостатньо вказувати лише на вузькість, обмеженість їх контактів з дорослими, з одного боку, і високу інтенсивність контактів з однолітками – з іншого, як простих якісних характеристик. Необхідний глибокий якісний і змістовний аналіз специфіки комунікативного захисту дітей з дорослими і однолітками в умовах інтернатного закладу.

Література

1. Головаха Е.И., Панина Н.В. *Психология человеческого взаимопонимания*. Киев, 1989. 189 с.
2. Іванова В.В. *Причини та форми агресивної поведінки підлітків. Практична психологія та соціальна робота: науково-методичний журнал*. Київ, 2000. № 5. С.14-16.
3. Трихожан А.М. *Психология сиротства*. СПб.: Питер, 2005. 400с.
4. Шульцьева П.В. *Психологическая защита и особенности личности в период ранней юности*. СПб.: Питер. 2000. 91 с.
5. Чайкіна Н.О. *Модель адаптивної стратегії фахівця. Психологія і особистість: науковий журнал*. № 2 (12). Полтава, 2017. С.310-318.
6. Шпицына А.М. *Психология детей-сирот*. СПб.: Питер, 2005. 628 с.
7. Шулигіна Р.А. *Спілкування як вагома складова соціальної адаптації особистості. Наукові записки КУШЕЛ: Щорічник*, К.: Знання України, 2003. Вип. 3. С.499-507.

References

1. Golovaĭka E.I., Panina N.V. *Psychology of human understanding*. Kiev, 1989. 189 p.
2. Ivanova V.V. *Causes and forms of adolescent aggressive behavior. Practical Psychology and Social Work: a scientific journal*. 2000. № 5. P. 14-16.
3. Prihojan A.M. *Psychology of Orphanhood*. St. Petersburg: Peter. 2005. 400 p.
4. Tulupyeva T.V. *Psychological protection and personality traits*

in early adolescence. St. Petersburg, 2000. 91 p.

5. Chaikina N.O. *Model of specialist adaptive strategy. Psychology and personality: a scientific journal*. №. 2 (12). Poltava, 2017. P. 310-318.
6. Shipitsyna L.M. *Psychology of orphans*. St. Petersburg, 2005. 628 p.
7. Shuligina R.A. *Communication as a significant component of social adaptation of the individual. KUTEP Scientific Notes: Annual*. К.: Knowledge of Ukraine, 2003. Vol. 3. P. 499-507.

Chaikina N.O.,

*PhD in Psychology, Associate professor of Psychology Department
Poltava National V.G. Korolenko Pedagogical University, nataliyachaikina@gmail.com*

Ukraine, Poltava

**COMMUNICATIVE PROTECTION AS A SPECIAL ADAPTIVE STRATEGY
OF STUDENTS IN BOARDING SCHOOL**

In this article was analyzed essence of psychological protection as a special adaptive strategy of interpersonal interaction between students of boarding school. Features of communicative behavior and choice of different communication strategies of student's psychological protection in boarding school were considered. It was noted that social and psychological adaptation of boarding school adolescents especially depends on chosen strategies in interpersonal interaction and on the level of communication skills formation.

Results of this study about dominant strategies for psychological protection of adolescents living in boarding schools were presented. Authors analyzed dominant adaptive strategies of communicative protection in adolescent communication through the study of following components: personal and socio-psychological projection, general level of adaptability and individual adaptive capacity; group behavior strategies and communication opportunities for their implementation.

Attention was drawn to the fact that ultimate goal of communicative protection of students in boarding school is to reduce level of negative emotional stress, use means aimed at eliminating unfavorable for their own "I" information, maintain a sense of consistency and relevance of their own behavior and positive assessment by the environment.

It was emphasized that adaptive strategy of communicative protection among boarding school adolescents is realized through plan of achieving communicative goal: motivational, meaningful and procedural components of adaptive strategies.

Key words: *boarding school students, communication, interpersonal interaction, emotional experiences, adaptive strategies, communicative protection, behavioral trends.*

